

УДК 821.161.2-6.09“18”О.Франко; О.Пчілка

**«ПРИХИЛЬНИЦЯ ВАША ВІД УСЕГО СЕРЦЯ»
(ОЛЬГА ФРАНКО ТА ОЛЕНА ПЧІЛКА:
ЖИТТЄТВОРЧА ІСТОРІЯ)**

Алла ШВЕЦЬ

*Інститут Івана Франка НАН України,
пл. Міцкевича, 5, Львів, Україна, 79000,
e-mail: allashvec@yandex.ru*

На основі епістолярних, мемуарних, хронікальних матеріалів розглянуто особисті, міжсмейні взаємини Ольги Франко та Олени Пчілки, а також висвітлено різні етапи їхньої творчої співпраці в багатьох сферах культурного життя Галичини та Наддніпрянської України – видаванні книжок, участі в заснуванні жіночої періодики та організації жіночого руху, письменницької репрезентації в галицьких літературних часописах.

Ключові слова: особисті взаємини, творча співпраця, видавнича діяльність, листування.

Життєві стежки двох землячок і тезок – Ольги Петрівни Косач (з дому Драгоманової) та Ольги Федорівни Франко (з Хоружинських) – перетнулися на початку 1886 року. Цьому зближенню передував лист львівського приятеля Олени Пчілки Івана Франка, який наприкінці 1885 року звернувся до компетентної в житейських справах київської знайомої не так з приводу письменства, як через особисте «делікатне діло». Клопотання потенційного галицького жениха стосувалися його матримоніальних планів. Поклавши око на київську курсистку Ольгу Хоружинську під час свого короткотривалого візиту до Києва в лютому 1885 року, якій він у першому-таки листі (від 4 вересня 1885 року) запропонував руку і серце [9, т. 48, с. 542–545], завбачливий І. Франко хотів перестрахувати власне рішення опінією зі сторони. Через вроджену в Хоружинській «нехить до переписки», він не мав іншого способу пізнати свою пасію ближче, як вдатися за допомогою до Олени Пчілки, по-синівськи довіривши їй свою інтимну таємницю у сподіванні вивідати від неї хоч якусь інформацію про гордовиту киянку. Просити поради в Ольги Петрівни галичанин вирішив не випадково: сім'я Косачів близько приятелювала з родиною Єлисея Кипріяновича Трегубова, в домі якого мешкали дві молодші сестри його дружини Антоніни – Ольга та Олександра, крім того, І. Франко довіряв жіночому погляді своєї життєво підкованої приятельки, цінуючи її доброту, досвід і прихильність до нього [9, т. 49, с. 9].

Не криючись перед Оленою Пчілкою у своїх шлюбних проєкціях щодо Хоружинської, І. Франко розповів їй про власну «сердечну» проблему, висловивши їй прохання (лист з кінця грудня 1885 року): «<...> коли вже Ви се діло знаєте, то чи могу

просити Вас, в разі, коли сеї зими будете в Києві, розвідатися дещо ліпше і сказати мені Ваш щирий суд про сю особу [так він конспіративно називав Хоружинську. – *А. Ш.*]? Ви самі краще, ніж хто другий, будете знати, як тяжко мужчині виробити собі вірне поняття о дівчині, а ще без близького з нею зношення і при “вродженій у неї неохоті до переписки”. Погляньте Ви своїми жіночими очима і скажіть опісля так, як би своєму синові по щирості сказали» [9, т. 48, с. 598].

Зрозумівши з Франкового листа натяк, що йдеться про найвродливішу Трегубову своячку, Олена Пчілка проте сподіваного реноме про Хоружинську відразу не дала. Пояснила, що відданицю, якою зацікавився галичанин «бачила і буквально тільки *бачила*, майже не чула, – всього з півгодини і, звичайне, не зважилась би вирікати якусь певну гадку, (чи злу, чи добру), засновуючи її на такій малій знаємості з особою» (лист за грудень 1885 року) [1, ф. 3, № 1603, арк. 844]. Справді, більше контактуючи з Трегубовими, бачитися з його своячками Ользі Петрівні доводилося нечасто. До того ж її особиста розважність та поміркованість у таких делікатних питаннях застерігала від передчасних висновків. Але, очевидно, відтоді Олена Пчілка таки почала цікавитися нареченою свого галицького знайомого. Насправді такий обтічний відпис цієї досвідченої жінки впливав з інших обставин, які вже згодом, напередодні одруження, прояснила Франкові сама Ольга Хоружинська: «Оказалось, что то, что она вам писала, было написано вообще, не относящееся ни к одной из нас, до последнего времени она не знала, о ком идет речь: обо мне или о моей старшей сестре» (лист до І. Франка від 9/21 лютого 1886 року) [10, с. 153].

Тим часом приїзд Ольги Петрівни наприкінці лютого 1886 року до Києва для оперування хворої ноги доньки Лесі [3, с. 61–62] сприяв близькому знайомству її з Ольгою Хоружинською, яка зацікавилася творчістю й особою відомої та авторитетної в літературно-громадських колах письменниці. «А на той час ще як раз приїхала Олена Пчілка, и я почала увлিকатся ею и ии поэзією», – писала Ольга своєму нареченому (лист від 11 березня 1886 року) [10, с. 155]. Якраз відтоді між двома Ольгами зав’язалися тісні особисті й літературні взаємини, разом вони були учасницями культурних заходів, що відбувалися тоді в Києві. У цей період Олена Пчілка також займалася виданням своєї першої поетичної збірки «Думки-мережанки», самотужки її коректуючи¹.

Заприязнившись з Ольгою Хоружинською під час свого перебування в Києві, яка, згодом, розповіла про їхні з І. Франком шлюбні плани, Олена Пчілка лише тепер наважилася задовольнити чоловічу цікавість галицького жениха, а відтак, відповісти на запитання, адресоване їй ще наприкінці 1885 року, висловивши якнайкращі враження про «панну Олесю» у листі до нього від 25 березня (6 квітня) 1886 року: «Отже скажу Вам, – се золото не дівчина! Она просто очарувала мене! Яка она мила, щира, добра, симпатична і до того як она розвилась за сі два роки, як пройнялась ідеєю українства! Врешті, може, она й перше була такою, – кажу ж Вам, що я до сего часу бачила її уривком і майже не чула її розмови. Але ж тепер она навіть вродою здалась

¹ Про це згадувала й О. Хоружинська в листі до І. Франка від 11 (23) березня 1886 р.: «У Києві вона вже довгенько, привезла свою хвору дочку лециця, тім часом дрюкує свої поезіи» [10, с. 156].

мені краща. Не розумію, як могла мені перше більш подобатись її сестра, панна Саня! Та “Олеся” ж далеко краща! Очерти лица в Ольги далеко тонші, виразніші, вся по-стать зграбніша, куди естетичніша! А врода, – як собі хочете, – богацько значить! Отже, думаю я, що в панні Олесі знайдете Ви собі не лиш хорошеньку милу, а ще до того й змисленну *дружину*, – спільницю ваших думок, переконань і праці. А се теж велика річ!...» [1, ф. 3, № 1608, арк. 230]. Так по-жіночому Ольга Петрівна оцінила свою молоду приятельку, і так сердечно, без фальшивої штучної адорації зуміла естетично донести галичанинові образ його симпатії. Причому в цій виписаній силуетці молодій киянки Олена Пчілка зумисне акцентувала увагу на особливо жіночних рисах зовнішності, поваб яких найбільше цікавить усіх без винятку мужчин. Відзначила вона й україноцентриську позицію О. Хоружинської, яка мала б зіграти важливу світоглядну й ідеологічну роль у їхньому майбутньому з І. Франком співжитті.

Водночас, Олена Пчілка знову пригадала галицькому приятелеві колишню дискусію на тему родинного життя¹, щоправда, вже уникаючи своїх попередніх песимістичних суджень про шлюбні ілюзії, ствердно заявила: «Але ж Вас така доля не жде. Пізнавши Вашу милу наречену, з певністю думаю, що Ви будете з нею зовсім щасливі. Се моя певна думка!» [1, ф. 3, № 1608, арк. 230]. Ці дещо запізнілі судження Ольги Петрівни вже не мали вирішального значення у стосунках І. Франка й О. Хоружинської, які тоді перебували у фазі інтенсивних весільних приготувань, хоча позитивна характеристика мудрої та авторитетної жінки додали певності Франкові у власному виборі, утвердили його повагу й поцінування дружини.

Косачі всіляко сприяли молодят у їхньому дошлюбному марафоні, по-батьківськи опікувалися весільними приготуваннями, хоча самі в цей період переживали страшні клопоти, спричинені затяжним лікуванням та прогресуючою недугою Лесі. Чоловік Ольги Петрівни, Петро Антонович, з'ясовував через губернатора юридичні й формальні питання, пов'язані з легалізацією шлюбних документів та паспортів. А люб'язна Олена Пчілка з приємністю запросила молодят завітати після шлюбу до їхнього родинного маєтку в Колодяжному. У листі до нареченого від 11 (23) березня 1886 року О. Хоружинська писала: «<...> Олена Пчілка припрошує нас до себе у Колодяжне» [10, с. 156]. «Олені Пчілці низенько кланяюсь і дочку її (хоч незнакому мені особисто, але знакому по письмам) поздоровляю. Її запросини пробути після нашого вінчання кілька день в Колодяжнім дуже мене владували, і я радо на се згоджусь, тим більше, що багато дечого буду мав з нею переговорити» [9, т. 49, с. 46], – писав зворушений такою гостинністю

¹ У листах до І. Франка від кінця грудня 1885 року [1, ф. 3, № 1603, арк. 794–795; 844–845] Олена Пчілка розвинула цілу теорію про родинне щастя та сімейне життя творчої особистості. Основна думка була такою: «довге заживання і ясного щастя родинного неможливо для людини ідейної без сполучення того щастя з життям *духовним*, ідейним» [арк. 795]. Натомість І. Франко у протиставлення цій теорії висунув власну візію подружнього життя: «Звісно, я знаю потрохи, що значить недібане подружжя, але знаю не менш того, що дібрати подружжя єсть майже неможливо, що подружжя майже завсігди – лотерея, котру 99 % хиляє» [9, т. 48, с. 596]. Детальніше про це див. також у статті А. Швець «“...Подружжя майже завсігди – лотерея...” (Матримоніальна концепція Івана Франка)» [11].

І. Франко своїй майбутній дружині (у листі від 28 березня 1886 року). Щоправда, після шлюбу Франки до Колодяжного не поїхали, оскільки Ольга Петрівна тоді затрималася в Києві, опікуючись хворою донькою¹.

У день вінчання І. Франка та О. Хоружинської (4/16 травня 1886 р.) Олена Пчілка подарувала своїй київській протезе віршоване привітання, перейняте щирою прихильністю та надзвичайною радістю від цієї пам'ятної події. Сповнена найсердечніших зичень, ця поетична дедикація стала духовним благословенням, яким проводжала Ольга Петрівна свою молоду приятельку на нове життя в чужу державу:

Пані Олені Франковій
З коханцем серце поєднавши,
У щасті спільнім потопавши,
Згадайте инколи і нас,
Друзів прихильних тут до Вас!
Нехай далека та країна,
Куди Вас повезе дружина,
Нагадує країну другу,
Де серце оддали ви другу,
Де Ви зросли, де Ваша думка
З добром кохалась, як голубка.
Де перші були враження
Рідного краю, і служення
Україні Ваше почалось,
Всім чулим серцем пройнялось!
Подаймо руку на прощання!
Та не прощаємось зовсім!
Назавжди любее пріяння
До Вас у серцеві моїм!
Згадайте ж инколи і нас –
Друзів прихильних тут до Вас, –
З коханцем серце поєднавши,
З ним в щасті спільнім потопавши!
Олена Пчілка

4го мая – день, котрий Ви будете пам'ятать завжди [1, ф. 3, № 1606, арк. 109–110].

На тлі лейтмотивних весільних тостів, які в шлюбі І. Франка та О. Хоружинської вітали об'єднання обох частин України, в поетичній присвяті Олені Пчілки так само звучав мотив соборного шлюбу: в «чужій країні» Ольга мала продовжити розпочате в «рідному краї» «служення Україні». Отже, на особисте, родинне майбутнє киянки О. Хоружинської в Галичині покладалася делегована їй почесна й культурно-громадська місія.

¹ У листі до І. Франка від 6 квітня 1886 р. О. Хоружинська пояснила: «Въ Колодяжне мы не поїдемъ, бо Ольга Петровна буде въ Києви у дочці» [10, с. 159].

Цілком можливо, що Косачі були присутні на весіллі І. Франка та О. Хоружинської, оскільки на той час і аж до кінця травня перебували в Києві¹.

Після шлюбу молоде подружжя подарувало Ользі Петрівні свою весільну світлину. Вона ж широко раділа з родинного щастя приятелів (у відписі до Ольги Франко від 9/21 червня 1886 року): «Дуже, дуже дякую за портрети! Я бачила їх у Києві і вони мені дуже сподобались: і похожі, і мають на собі, до того, ще якесь шлюбне, миле проміння! Не думала, що з невеликого числа замовлених портретів уділите й мені, – але, звичайно, тим більше дякую, що сталося так, як Ви розважили. Сердечне радуюсь, що Вам досі так добре поводитьсь і з домівкою, і з всякими іншими обставинами життя: опріч душевного щастя, се також річ не пуста!..» [1, ф. 3, № 1615, арк. 499–500].

Щоправда, знову побачитися зі своїми галицькими приятелями Олені Пчілці довелося лише через п'ять років. Відтоді між ними розпочалося інтенсивне листування² й тісніші приятельські та творчі стосунки.

Перший період творчої співпраці Олени Пчілки та О. Франко припав на час підготовки і видання жіночого альманаху «Перший вінок», який вийшов 1887 року у Львові «заходом та коштом» Олени Пчілки та Наталії Кобринської. Зокрема наддніпрянська письменниця асигнувала на видання власних 200 крб. Виходові у світ цієї першої ластівки нової жіночої літератури сприяли й чималі редакторські зусилля І. Франка, який усіляко підтримував прогресивну жіночу ініціативність. У процесі упорядкування авторських матеріалів Олена Пчілка консультувалася з І. Франком з приводу розміщення творів, правопису, загальної концепції та змісту «Першого вінка», зокрема запропонувала О. Франко умістити в жіночому альманасі матеріал про Київські вищі жіночі курси у формі «легкої розповіді дівочої о пробуванні на курсах, о своїх враженнях, життю і пр. Щось такого! Скільки пам'ятаю, Ваша пані Олеся була й сама курсисткою, то теж би могла зазначити свої спогади о курсовій науці і життю. Для альманаху се було б цікаво!» (лист до І. Франка від 6 лютого 1887 року) [1, ф. 3, № 1608, арк. 628]. Не відомо, з яких причин І. Франко відхилив цю пропозицію. Можливо, сама ідея спогадів не подобалася Ользі, яка вже на той час підготувала до «Першого вінка» статтю «Карпатські бойки і їх родинне життя». Олена Пчілка відреагувала на цю відмову з певним докором: «В писанню “Мемуарів” не бачу нічого ганебного! І знов скажу: дуже шкода, що об одним з найбільших явиськів сучасного життя жіночої інтелігенції української нічого не буде сказано в нашому альманасі. Проте, коли пані Олені більше вподобно зладить якусь иншу працю для Альм[анаху], то се її діло» (недатований лист

¹ Про те, що Косачі привезли Лесю з Києва до Колодяжного 1/12 червня 1886 року свідчив лист Олени Пчілки до І. Франка від 9/21 червня 1886 року: «Приїхали ми додому ледве 1го іюня! Отак все сиділи в Києві, хоч і поневолі вже: то віспу щепили малому хлопчиківі, то ждали, поки можна було взяти Лесю вже без тих пов'язок, то знов Петро Ант[онович] просив заждати тиждень, поки йому можна було приїхати по нас, забрати всіх і все!» [1, ф. 3, № 1615, арк. 504–505]. Про повернення в Колодяжне наприкінці травня згадано й у спогадах О. Косач-Кривинюк [3, с. 62].

² У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України збереглося 18 листів (1891–1895 років) та одна листівка (1886 року) Олени Пчілки до Ольги Франко, а також 4 листи Ольги Франко до Олени Пчілки (всі від 1891 року).

до І. Франка, 1887 року) [1, ф. 3, № 1608, арк. 670]. Після виходу альманаху у світ за його розповсюдженням частково наглядала й Олена Пчілка, даючи поради О. Франко, як інтенсифікувати реалізацію накладу.

У січні 1891 року Ольга Петрівна супроводжувала Лесю на лікування до Відня, щоб прооперувати хвору ногу. За свідченнями О. Косач-Кривинюк, мати з донькою виїхали з Луцька через Львів до Відня 18 або 19 січня (за ст. стилем) 1891 року [3, с. 131]. На деякий час, з 20 січня (1 лютого) до 24 січня (5 лютого), вони залишалися у Львові, зупинившись в Європейському готелі на площі Марійській (тепер площа Міцкевича) в будинку № 4 [7, с. 66]. У Львові мати з донькою зустрічалися з І. Франком, М. Павликом, Н. Кобринською. Особою Ольги Петрівни Косач у Львові зацікавилися поліцейні органи, викликавши матір з донькою для перевірки документів та легальності її приїзду в Галичину. Відтак у донесенні дирекції Львівської поліції від 24 січня (5 лютого) 1891 року з-поміж інших фактів подано й політичне реноме Олени Пчілки: «Ольга Петрівна Косач <...> є рідною сестрою колишнього професора університету в Києві Драгоманова, і що належить до групи українських радикалів і бере активну участь у русі галицьких українців, що належать до крайнього табору.

Вона пише під псевдонімом Олена Пчілка до місцевого літературного журналу “Зоря” і мала привезти від радикальної групи з України гроші для місцевого українського радикального журналу “Народ”» [5, с. 66].

Разом з чоловіком О. Франко проводжали своїх київських приятелів на віденський потяг. У листі з Відня, куди Косачі прибули 24 січня (5 лютого), вражена надзвичайною гостинністю Ольги Федорівни, Олена Пчілка дякує їй за щедрий харч, яким вона спорядила своїх гостей у дорогу: «Отже, коли б не Ваш запас, то були б голоднісінькі до самого Відня, – а так їхали собі, як пани, без жадного лиха! <...> Я не знала, що Ви вложили узлик і мед у подушки. Отже, як тільки їсти схотілося, то ми все й знайшли!» [1, ф. 3, № 1612, арк. 410]. З Відня Олена Пчілка написала до О. Франко два листи [1, ф. 3, № 1612, арк. 215–216, 407–410], в яких розповідала про віденський побут й організовану для них культурну програму: відвідування опери, музеїв, читання українських газет та ведення інтелектуальних бесід з «січовиками» (членами українського студентського культурно-освітнього товариства «Січ», заснованого 1868 року у Відні), споглядання архітектури міста. Як і у Львові, Косачі знову фотографуються на пам’ять. Обидві світлини, «львівську» та «віденську», Ольга Франко зберегла як цінну реліквію. І хоча Олена Пчілка просила повернути їй львівське фото, Ольга Федорівна забажала таки залишити ці дві світлини в себе, адже кожна несла свій символічний життєвий зміст: «львівська мені дорожче, шчо нагадує мені Ваш побут у мене, а віденська важнішча тим, шчо там пришла Вам гадка видати другий винок, політичне навернене Ваше і т. ін.» (лист від 12 квітня 1891 року) [1, ф. 28, № 1434, арк. 3].

Віденські курації Косачів тривали аж до середини березня. З Відня до Луцька вони виїхали 6 (18) березня 1891 року¹. На день мати з донькою зупиняються у Львові в своїх приятелів Франків, які тоді жили по вул. Зиблікевича, 10 [4, с. 12]. Саме цю адресу по-

¹ У листі до дядька, Михайла Драгоманова, від 5/17 березня 1891 року Леся Українка повідомляла: «Завтра маємо виїздити звідси <...>» [6, т. 10, с. 82].

дала Олена Пчілка синові Михайлові для його відписів [3, с. 134, 139; 5, с. 72]. Деталі одноденного львівського побуту Леся Українка описує в листі до брата Михайла: «У Львові ми затримались тільки один день, але все ж затриматися було конечне треба, ми там зіставили свої уліти [твори. – А. Ш.], децо розпитали, децо розказали. Я сиділа весь час у Франків, а мама заходила до редакторів та в типографію» [6]. Окрім наміру поладити власні видавничі справи з друкуванням перекладів Генріха Гейне в друкарні НТШ¹, Олена Пчілка мала й особисту приємність ще раз відвідати Львів та своїх галицьких друзів. У недатованому листі (від 1891 року) до Ольги Франко вона писала: «У Львів я таки заїду. Чого – не питаєте!.. Звичайно, завше так бува, що коли людині дуже хочеться де-небудь побути, то вона сама себе запевнює, що у неї єсть конечне діло там; отже, й мені вже здається, що я навіть мушу, бути у Львові на повороті задля впорядкування свого діла в друкарні (з перекладами Гейне), а може бути, що найголовніше – от так хочеться побути для всього!» [1, ф. 3, № 1612, арк. 216].

Гостюючи у Львові, Ольга Петрівна запросила Франкову дружину провести літо в Колодяжному. «Сестра Ваша, бувши у нас у Львові, запросила мою жінку з дітьми перебути у них літо в Колодяжному. Користаючись з тих запросин, ми вибралися туди» [9, т. 49, с. 277], – повідомляв І. Франко М. Драгоманову (лист від 8 червня 1891 року). У листовному зазиванні до своєї поліської садиби (б/д; 1891 року) Ольга Петрівна розповіла своїй галицькій приятельці про особливості невибагливого, зате гармонійного з природою, сільського життя в Колодяжному: «Ні о яких “стісненнях”, про які Вам, може, хто говоритиме, не думайте: живемо цілком “на лоні природи” свого хутору, простору, поміщення, скільки хочете, всякого молока і “плодов земних” далєбі нікуди дівать! – Одно тільки раджу Вам: не набірайте багато нарядів, ні собі, ні дітям, бо ми ходимо так просто, як Ви, може, й не думаєте, знакомих у нас майже нема <...>» [1, ф. 3, № 1612, арк. 293]. Надзвичайно гостинна й щедра господиня маєтку обіцяла забезпечити львівській гості та її малим Франчатам чудові літні ферії: «Запевняю вас, що діти Ваші будуть дуже довольні, бо тут уже для дітей життя чудове. Та і Ви, коли не заскучаєте за великим містом, то зато на лоні природи одпочинете» [1, ф. 3, № 1612, арк. 294].

Напередодні приїзду до Колодяжного Ольга Федорівна в листі до Олени Пчілки від 18 травня 1891 року уточнювала деякі деталі подорожі: як довго їхати до Колодяжного, на якій станції купувати квитки до Ковеля, які продукти брати в дорогу, де купити молоко для найменшої дитини, чи варто брати служницю [1, ф. 28, № 1437, арк. 1]. Оскільки на той час Ольга Петрівна перебувала в Києві, то відпис з ретельно виписаним маршрутом та подорожніми рекомендаціями надіслала Леся Українка: від залізничної станції до Колодяжного треба було їхати 7 верст (понад 7 км), упродовж двох годин чекати в Радивиліві на потяг, у Здолбунові пересісти у ковельський поїзд, який вже о шостій вечора мав прибути до кінцевої станції – Ковель. Саме за цим маршрутом Франки й поїхали до Колодяжного. Леся Українка, яка в цей час збиралася на лікування до Євпаторії, надзвичайно хотіла дочекатися особливих гостей і з сумом констатувала в листі до О. Франко (від 9/21 травня 1891 року): «Вже то, певне, така моя доля, що

¹ Йдеться про видання: Книга пісень Генріха Гейне. Переклад Лесі Українки та Максима Славинського. Передмова Олени Пчілки. – Л., 1892.

як тільки приїде до нас на літо хто цікавий, то я мушу втікати десь так, де мені зовсім не хочеться, якби от тепер у ту Євпаторію. Приїздить до нас хутчіш, аби я могла хоч розмовитися з Вами про все, як слід» [1, ф. 3, № 1612, арк. 361].

Франки прибули до Колодяжного в суботу 18 (30) травня 1891 р¹. Це підтверджував лист О. Франко до Олени Пчілки, на початку якого чітко зазначено дату написання та ймовірного приїзду до Колодяжного: «По вашому 6^{то} по нашому 18 [травня. – А. Ш.]. Значить, за тиждень + 4 дні ми з Вами побачимось». Далі уточнено: «Если Ви будете ласкаві відповісти мені сего ще тижня, то на другий в понеділок я подаюсь за паспортом, а в п'ятницю 17 віїду з дітьми, значить в Ковелі буду в суботу. 18 мая по старому стилю» [1, ф. 28, № 1437]. Про вірогідність саме цієї дати приїзду подружжя Франків свідчить також і хронологія Франкової «довгої вандрівки по різним сторонам», який напередодні приїзду до волинської вілли Косачів з 16 по 19 травня перебував у Празі на з'їзді слов'янської молоді, а з 20 по 25 травня – у Відні в справі «запомоги» для «Народу» (лист до М. Драгоманова від 8 червня 1891 року) [9, т. 49, с. 275–276].

На російсько-австрійському кордоні Франки мали невеликий інцидент: «містична» помітка на візах бродівського консула спричинила тотальну ревізію їхніх особистих речей, після чого їм все-таки дозволили продовжити подорож. На ковельський «двірець» по галичан було вислано коней. Господарів у Колодяжному Франки не застали. Ольга Петрівна та Петро Антонович, які перед приїздом до Колодяжного «були два рази в Києві і в Задніпрянщині у свояків» [9, т. 49, с. 277], повернулись з Києва лише через 2 дні (в понеділок). Зустрічати галицьких вір гостей Косачі доручили своїм старшим дітям.

У сільському маєткові Косачів І. Франко гостював упродовж тижня – з 30 травня по 7 червня. Перебування в Колодяжному для нього було цікавим та плідним передусім розмовами з Петром Антоновичем Косачем, який доніс своєму галицькому приятелеві настрої в старій київській «Громаді», зокрема про умови культурної співпраці надніпрянців з галичанами, ідею «нав'язання чисто наукових зносин з Галичиною», ухвалену на зборах громадівську позицію нейтралітету щодо галицьких партійних справ, дискусію навколо ідеологічної концепції друкованого органу радикальної партії «Народ» [9, т. 49, с. 279].

Для Ольги Федорівни літній побут у мальовничому поліському куточку був сповнений незабутніх вражень від тутешніх краєвидів: чудового ставу, де любив вудити в'юнів І. Франко, чарівного Косачівського саду та довколишнього лісу. Лише затяжні волинські дощі вливали інколи в її настрої стан «общої меланхолії». Франкова дружина, яка звикла до відпочинку на лоні карпатських краєвидів, не могла одразу призвичаїтися до малопривітного, інколи вогкуватого клімату болотистих рівнин Волині. «По правді сказати, околиці Ваші найбільше в сторону млина роблять дуже неприхильне вражінне. Після наших мальовничих гірських країн, Ваша рівнина, тай ще болотяна действуєт пригноблюючи, а ще більше, як обгорнуть навколо тумани <...>», – згадувала вже після свого від'їзду Ольга Федорівна в листі до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 року [1, ф. 28, № 1436]. Проте був у цього мальовничого поліського куточка й свій прихо-

¹ У книжці І. Денисюка та Т. Скрипки «Дворянське гніздо Косачів» (Львів, 1999) дату прибуття Франків до Колодяжного – 21 травня 1891 р. – встановлено помилково [2, с. 197].

ваний чар, що впливав із тієї благодатної довоколишньої краси, щирої гостинності та шляхетності господарів, їхнього тонкого естетичного чуття, яким була пройнята уся господарська крeатура Косачів у Колодяжному.

Деякий час, поки Ольга Петрівна відлучалася з маєткy, вирішуючи свої домашні клопоти, пов'язані з лікуванням Лесі¹, Ольга Федорівна залишалася в Колодяжному сама. Інтелектуальний, літературний дух, який витав у родинному обійсті талановитої й високоосвіченої сім'ї Косачів впливав на кожного, хто опинявся в магнетичному полі їхнього спілкування та духовного життя. Під час відпочинку в Колодяжному Франкова дружина багато читала; серед опрацьованої лектури – твори Френсіса Гарта, Георга Еберса, роман французькою мовою «Дон-Жуан з Коломиї» Леопольда фон Захера-Мазоха. До речі, реценцією останнього вона поділилася з чоловіком: «Прочитала Коломейській Донь-Жуань, але Галицьких типів я жадних не вижу, а сам він, виходить, жид родом із Іспанії» [10, с. 191]. Разом з такою самоосвітньою діяльністю, значну частину дозвілля Ольги Федорівни займав відпочинок на лоні чарівної природи Колодяжного, ближче знайомство з місцевим сільським газдівством: «Більше сидимо в полі, стикаємося близько з самою природою, дивимося на пацят, голубів, качат, ходимо на став, тільки шкода, що погоди нема, усе перепадають дощі. <...> Вообщє нам тут жиєся добре і навіть дуже, я зовсім розгосподарювалася і если хочеться йїсти, то прошу, як дома. І діточки мають усего досить» [10, с. 191–192], – писала вона в листі до чоловіка.

Точчасні стосунки О. Франко з Оленою Пчілкою виглядали «більше почительные, нежели дружественные, хоть знов і не прикри» [10, с. 192]. Справжня жіноча дружба між ними зав'яжеться згодом, після тривалого листування, сердечного взаєморозуміння, плідної творчої співпраці, присутніх повчань і настанов досвідченої приятельки, і досягне високого духовного апогею у спільній видавничій і громадській діяльності, в однакості ідей та задумів. Особливий респект Ольги Федорівни до своєї старшої приятельки зумовлений, по-перше, високою опінією про цю мудру й шляхетну жінку в середовищі київської інтелігенції, по-друге, її безпрецедентною жіночою жертовністю у плеканні «домашнього огнища», на тлі якого вона розкрилася як духовна спільниця чоловіка, дбайлива матір, виховні й освітні ідеали якої гідні подиву та взорування. Це була та органічно поєднана з досвідом теорія й практика сімейного життя, міцно вкорінена у сімейній субкультурі Косачів європейська та національна етнопедогогіка, яку Ользі Федорівні щойно належало творити на прикладі власної сім'ї.

Через приїзд тоді до Росії Франків місцева поліційна влада зробила справжній переполох: почалися підпільні вистежування маршруту «небезпечного» галицького гостя – варта стояла й біля колегії Галагана, й навіть у Покорщині (маєток родини Галаганів на Чернігівщині, який згодом став дачею для вихованців та викладачів Колегії

¹ У червні Ольга Петрівна разом з донькою Ольгою супроводжували Лесю на лікування до Євпаторії [7, с. 78–79]; на початку серпня вона знову їде доглядати за хворою на тиф Лесею й 7 серпня перевозить її з Євпаторії до містечка Шабо Басарабської губернії поблизу Акермана [7, с. 82–83]; (лист Лесі Українки до М. Павлика від 12 (24) серпня 1891 року [6, т. 10, с. 106], а також [3, с. 152]. Під час цієї поїздки, піднявши важку скриню з речами, Олена Пчілка сама занедужує на грижу.

Галагана). «А він (таке страшидло?) тим часом спокійненько ловив в'юни в Колодяжному», – з гіркою іронією писала згодом Олені Пчілці О. Франко (лист від 25 листопада 1891 року) [1, ф. 28, № 1436]. Щоб не «пошкодити фамілійним інтересам», навідати сестру в Колодяжному не наважилася приїхати й Олександра Хоружинська. Давати пояснення поліційним властям по від'їзді Франкової з дітьми змушені були й Косачі. «Оце недавно було навіть формальне запитання, “чого”-то жила она [Ольга Франко. – А. Ш.] у нас, чого приїздили Ви, чого остановлялись ми у Львові? З сього всього виводять “стосунки” з “ворогами”. Не хочуть люде вірити, що може бути знаємість і навіть приятельство без всякої “політики”! Сказали – “стерезіться!”» [1, ф. 3, № 1612, арк. 263–264], – обурювалася Ольга Петрівна імперськими політичними порядками в недатованому листі до І. Франка.

Після гостювань у Колодяжному сімейна дружба Косачів та Франків ще більше зміцнилася. Ольга Петрівна стала для Франкової дружини другою матір'ю, яка не раз своїми порадами допомагала вирішувати родинні клопоти, була щирою наставницею у вихованні дітей. З глибокою вдячністю й пошаною відгукувався І. Франко про Олену Пчілку в листі до її брата М. Драгоманова: «Жінка моя дуже вдячна Вашій сестрі за гостину і за правдиву материнську чулість до наших дітей, котрі особливо в останні часи причинили їй багато гризоти тим, що в Колодяжнім багато дітей хорувало на дифтерит» [9, т. 49, с. 297]. Сердечно вражений гостинністю й дбайливою опікою, під якою перебувала його сім'я в родинному маєтку Косачів, І. Франко написав зворушливого листа-подяку й Ользі Петрівні: «Пишу сей лист іще під свіжим враженням оповідань моєї жінки про ту безконечну, справді материнську доброту і терпливість, з якою Ви, зайняті своїми власними клопотами і гризотами, піклувалися ще й моєю сім'єю через усе літо. Я не в силі описати Вам, як глибоко зворушили мене ті оповідання – і завстидали не трохи: я добре тямлю, як мало я заслужив на таку Вашу добрість, хоч запевняю Вас, що в моїм поважанні Ви все стояли високо, обіч Вашого брата, а мого найліпшого вчителя. Та се вже якась така фатальність, що я завсіди мушу робити прикrostі та клопоти тим, котрих найбільше поважаю і котрим найбільше завдячую. В моїх споминах набереться багато таких моментів, котрі я рад би окупити своєю кров'ю, коли б се було можливе» [9, т. 49, с. 298]. «Які ж були мені клопоти від ваших дітей?!, – доброзичливо реагувала Пчілка у своєму відписі Франкові. Вони клопотали тільки свою маму, – та й то, здається, за яким часом і її не дуже вже клопотали, бо, може, робили для неї ліпше, водячи її цілими днями по свіжому повітрю. Прошу Вас, пане Іване (і прошу вас вірити мені), ніколи не думати, що Ваша сім'я аж до хвороби нахлопотала мене, та що Ви в якомусь довгу zostалися перед нами! Се мене аж якось прикро діймає. Коли хочете, можна сказати, що Ви й пані Ол[еся] за час своєї знайомости зо мною й Лесею, наперед віддячили за пробування у нас, котре Вам здається чимось особливим» [1, ф. 3, № 1612, арк. 263].

Літні вакації Ольги Федорівни в Колодяжному на усе життя залишили в її душі теплі спогади. Тут вона надзвичайно зблизилася з Оленою Пчілкою і чи не вперше відчула той справді притягальний магнес її виняткової людяності та щирої прихильності, ту позитивну духовну енергетику та доброзичливість. Повернувшись після відпочинку

до Львова, Ольга Франко з ностальгією згадувала про задушевні розмови зі своєю поліською приятелькою, епістолярно «освідчуючись» їй у листі від 25 листопада 1891 року: «<...> а тут ще нема любові Пані Ольги Петровни до розмови! Єй Богу признаюсь, що я так остатніми днями привикла до Вас, що лишити хвилину без Вас було мені дуже прикро і як я тільки Вас не находила в дому, лазила, питала і шукала поки не знаходила. Як чоловіку буває потрібна вода (а найбільше після чогось соленого), так мені було миле, пожаданне Ваша присутність» [1, ф. 28, № 1436].

Навесні 1892 року, збираючись до Києва й Харкова для підпільного розповсюдження чоловікових видань, О. Франко планувала заїхати й до Косачів. Проте їх було суворо попереджено про заборону приймати в себе цю «політично помарковану» родину. Щоб уберегтися від інкримінування політичних «сношеній» з австрійськими підданими, Олена Пчілка пригадала О. Франко прикрий епізод після їхнього минулорічного перебування в Колодяжному: «Колись я думала, що придирки з сего боку неможливі і запрошувала Вас з легкою душею. Але ж, як звісно, з Вашого пробування у нас вийшла ціла “історія”. Прийшлось формально об’яснитися. Начальство прямо сказало тоді, – “так смотрите, берегітьесь, я Вас предостерегаю”. Отож і страшно, щоб тепер прямо не сказали: “Ну, я же Вас предостерегал, что если эти сношения будут продолжаться, то плохо будет”» [1, ф. 3, № 1612, арк. 313–314]. Причини політичних фобій київської поліційної влади Олена Пчілка пояснювала так: «Осібнo Ви, і осібнo я – ще не здаємось страшними, а вкупі, при наших “свиданіях” – бачать багато страшного» [1, ф. 3, № 1612, арк. 314].

Тому Ользі Федорівні, яка все-таки наважилася їхати до Росії, побачитися з Оленою Пчілкою не вдалося. Про перебування в Україні зокрема довідуємося з її листа до М. Драгоманова (від 29 квітня 1892 року): «Більше про Україну нема що й казати. Усе дуже напружене. Мій однодневний побут в Києві був нестерпимий для мене, в Харкові трохи легше» [1, ф. 3, № 1423, арк. 119]. Щоправда, в своєму листі до О. Франко, написаному, згодом, вже після її повернення з Наддніпрянщини (1892 року), Олена Пчілка дорікала Франковій дружині за те, що не відвідала їх у Києві, звинувачуючи в цьому непорозумінні дружину Володимира Антоновича – Варвару Іванівну, яка начебто відмовляла Ольгу від візиту до Косачів: «Дуже мені шкода, що не довелося побачитися з Вами. Не знаю, з якої речі Варв[ара] Іван[івна] вмішалась і одрадила Вам заїхати до нас. Що було потрібного сказати і зробити з поводу торішніх притирок до нас – я й сама Вам написала, а решта не діло кого іншого. Нічогосінько би ваше заїждання до нас нікому не пошкодило – і я жалкую на Варв[ару] Ів[анівну], бо, власне, навіть ждала Вас, як написав Ваш муж про Вашу думку заїхати до нас» [5, с. 91].

Можливо, саме ця вимушена відмова Ольги Петрівни прийняти в себе Франкову дружину спричинила паузу в їхньому листовному спілкуванні. Лише через рік цю епістолярну мовчанку порушив І. Франко, запрошуючи усе сімейство талановитих «Пчілок» до співпраці в новому журналі «Житє і слово» (лист від 18 жовтня 1893 року) [9, т. 49, с. 426–427]. Мудра й розважлива Ольга Петрівна, яку так само прикро діяло перерване листування з Франками, в недатованому відписі до свого галицького приятеля (від 1893 року) тактовно намагалася пояснити, що підстав для образи в Ольги Федорівни не може бути, оскільки ситуація з її приїздом залежала від суто політичних

чинників і не пов'язана з особистими бажаннями чи страхами Косачів. «Через інших перечувала лиш, що Ол[ьга] Фед[орівна] все гнівається і гнівається на мене. Ну як же тут мені було озиватися до неї чи до Вас?!, – виправдовувалася Олена Пчілка. Хоть кажу Вам “як перед Богом”, що, по моїй думці, не було чого О[льзі] Ф[едорівні] гніватись на мене за те, що я мусіла переказати їй про ту певну небезпечність, яка ожидалась на сей раз з певністю в її заїзжанню сюди. Мені здається, що се було те саме, якби я написала, що краще остерегтися мандрівки до Росії під час холери». У цьому листі вона демонструє своє щире симпатизування Франкам й бажання відновити давню сімейну дружбу: «Моя ж душа як лежала, так і лежить найширше до Вас обох; причини тому лишне навіть вказувать!» [1, ф. 3, № 1612, арк. 545–546].

Намагаючись делікатно загладити колишнє непорозуміння й порадивши приятельці «змінити гнів на милість», Олена Пчілка першою відновила перерване листування з О. Франко (лист від 1894 року): «Уже чи гніваєтесь, чи не гніваєтесь, а коли Ваш муж озвався, то пишу й до Вас. А то таке свинство вийшло, що досі я Вас навіть не подякувала за всі клопоти, які малисте під час друкування Лесиних поезій. Все через те, що як же було писати, коли ви були такі гнівні! А гніватись зовсім не було чого <...>. Могли Ви то знати і не ставити вину за нього – мені, людині, котра Вас любить і чуває велику вдячність до Вас за всю Вашу добрість до нас» [1, ф. 3, № 1612, арк. 827–828]. Цей лист поновив епістолярну історію приятелювання Ольги Косач та Ольги Франко. Палка шанувальниця творчості Олени Пчілки, Ольга Федорівна була присутня на 25-літньому ювілеї її літературної діяльності, що відбувся 3/15 лютого 1901 року в Києві. У листі до чоловіка від кінця грудня 1900 року О. Франко повідомляла: «Юбілей ще не справляли, бо якось музики ще не готові, і відложено, мабуть, аж на 2 лютого» [10, с. 210]. Точну дату цих святкувань Ольга Федорівна повідомляла в листі до сина Андрія від 3/15 лютого 1901 року: «Нині справлятимуть юбілей Олени Пчілки» [1, ф. 3, № 1611, арк. 307]. Про ці урочистості йшлося також у повідомленні «Киевской старины» (1901. – № 3. – С. 161).

Окрім тривалої жіночої дружби, міцних приятельських стосунків Ольгу Петрівну та Ольгу Федорівну поєднували й різні періоди творчої співпраці здебільшого в царині видавничої діяльності. Олена Пчілка завжди радо відгукувалася на участь в усіх проєктах, що їх ініціювало подружжя Франків. Не випадково в одному з листів до Ольги Франко (від 21 січня/2 лютого 1892 р.) вона пишалася цією співпрацею: «Взагалі я Ваша ста́лая співробітниця!» [1, ф. 3 № 1612, арк. 279]. Листування, яке інтенсивно провадилося поміж О. Франко та Оленою Пчілкою впродовж 1891–1894 років оприявнює цей злагоджений творчий процес, пов'язаний з цікавими видавничими ідеями.

Після виходу в світ «Першого вінка», Олена Пчілка планувала продовжити цей видавничий проєкт у започаткованому раніше альманаховому форматі, надалі співпрацюючи з талановитими авторками з Галичини та України. Ідеєю видати з часом і «Другий вінок» вона ділилася з О. Франко (лист написано 1891 року): «Бачу, що й 2ий вінок міг би дуже легко набратися і то з творів добрих, з котрих не сором було б з'явитися знову. Тепер уже маю дві великих повісті, драму, вірші, замітки. Ну, а то ж ще сподіваюся більше з Галичини (ну й на Україні не трачу надії). Не знаю, куди Ви себе рахуєте, чи до Галичанок, чи до укр[аїнок], се мені все одно, а тільки хоть Ви

собі що хочете, мусите знову дати щось для Вінка <...> Гадаю так, що тім, котрі вже були в 1^м вінку, навіть *не можна* не подати чого й до другого Вінка: *noblesse oblige* [становище зобов'язує (франц.). – *А. Ш.*]» [1, ф. 3, № 1612, арк. 215–216]. Свого часу О. Франко «доволі гаряче прихилилась до думки» видання «Другого вінка», навіть інформувала Олену Пчілку про можливих дописувачок (лист від 12 квітня 1891 року): «Коли ж, приміром, Ви гадаєте розпочати друк 2го вінка? Чи, може, аж по скінченню Гейного. А матеріалу можна надіятись буде доволі. Пані Нагірна оказуєся дуже доброю комедіописателькою. Єдну друкувала в “Батьківщині” тамтого року, а другу – “О виборах” має тепер готову» [1, ф. 28, арк. 4]. Проте згодом й сама Олена Пчілка відмовилася від ідеї видавання «Другого вінка». До цього певною мірою її підштовхнув І. Франко, коли на першому жіночому вічі в Стрию 1 вересня 1891 р. Олесь Озаркевич озвучила задум видавати друкований жіночий орган, аналогічний за проблематикою до «Першого вінка», але в іншому видавничому форматі – не альманаху, а газети. В листі до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 року І. Франко обґрунтував доцільність видання періодичного часопису: «видання другого тому альманаху, крім коштовності і малої окупності такої книжки, має ще й те недобре за собою, що в найліпшій разі буде тільки об'явом літературним, коли тим часом газета самою своєю природою перетягає справу на поле роботи громадської, стається осередком і виразом певного руху, зав'язком певної постійної організації, котрої іменню жіноцтву нашому найбільше треба» [9, т. 49, с. 298–299]. Одночасно просив письменною долучитися до нового проекту, а також підтримати «не свідущу в журналістичнім ділі» молоду редакторку Озаркевичівну. Обміркувавши Франкову пропозицію, Олена Пчілка відмовилася від свого раднішого задуму на користь нового жіночого проекту: «Отже думаю, – йшлося в її відписі Франкові, – що розпочинане видання послужить тільки для “слави” жіночої; але, звичайно, далеко більша і ефектніша слава, коли вийде жіноча *часопись*, ніж *альманах*; альманах був реченю цікавою, и навіть дуже, але яко “*Перший Вінок*”, а яко другий, та ще виявлений так нешвидко після першого, у той час, коли лежить ще й перший, буде ... одним словом буде справою настільки мало заманливою, що я радо відказуюсь від своєї думки про видання альманаха, – даючи перевагу милійшій і для мене думці про журнал» [б/д., 1891 р.; 1, ф. 3, № 1612, арк. 264].

З цього розпочався ще один період інтенсивної співпраці Олени Пчілки та О. Франко, яка також на запрошення Олеси Озаркевич стала співредакторкою започаткованої жіночої газети¹. Власне, О. Франко дуже сумлінно поставилася до своєї нової ролі, прагнучи зробити нову газету аналогом всесвітньої прогресивної жіночої преси. З цього погляду вона ретельно вивчала французький жіночий часопис «Bulletin», а історію та сучасний стан жіночої освіти, економічного становища жінки в Росії просила висвітлити Олену Пчілку. Київська приятелька пообіцяла постачати популярні жіночі праці, які виходили в Росії та робити цікаві вибірки з таких журналів, як «Русская мысль» і «Вестник Европы» [1, ф. 3, № 1620, арк. 23]. Як досвідчений видавець, вона радила Франковій дружині, як правильно провадити фінансовий бік цього видання.

¹ Детальніше про перипетії з видаванням нового жіночого часопису див. у статті А. Швець «До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич)» [12].

Олені Пчілці належить ідея назви цієї жіночої газети – «Рівність», яку вона обґрунтувала в листі до О. Франко від 21 січня 1892 року: «Думала я дуже багато про назву часопису (і радилась де з ким). Отже, як собі хочете, а назва “Рівність” буде найбільше відповідною і навіть найкращою. <...> “Рівність” уже буде щось означати яко принцип» [1, ф. 3, № 1612, арк. 280–281]. На прохання редакторок Олена Пчілка написала й «Переднє слово» до цього видання (зберігається в архіві І. Франка). Цікаво, що до історії написання цієї вступної статті формально причетна й О. Франко. Так у листі до неї від 21 січня 1892 року Олена Пчілка зазначила, що чимало для своєї передовиці взяла саме з Ольжиного листа: «Ви тепер, будучи найсправдешньою редакторкою, можете считати, що в статті, написаній мною, єсть теж Ваша думка й слово, бо, писавши статтю, мала я перед собою Ваш лист, з котрого взяла навіть декілька достойних Ваших виразів»¹. Тому й пропонувала О. Франко підписати вступну статтю «Редакція» [1, ф. 3, № 1612, арк. 280].

Сприяння Ольги Петрівни спільному видавничому проекту Олесі Озаркевич та О. Франко відбувалося й у напрямкові підшукування автури серед українського жіноцтва на Наддніпрянщині. Письменницький контингент вона добирала особливо прискіпливо, повідомляючи О. Франко: «Старицька – дівчина зовсім ненадійна, від неї вирвати нічого не можна (лінується). Кажуть, що она зложила якусь п'єсу для дитячого театру, але для Вас се річ непридатна. Ганна Барвінок <...> навряд, чи могла б она для такої часопису, як ваша, дати щось відповідного; при тім, она дармо не любить писать. Ну і Господь з нею! Нема чого платити... <...> Від молодих дівчат маю дві штучки: переклад з Тургенєва, невеличкий, і розповідь шкільної учительки» [1, ф. 3, № 1612, арк. 282].

Хоча задум із видаванням газети не вдалося втілити, активна допомога київської приятельки засвідчила консолідаційні процеси галицького й наддніпрянського жіноцтва.

Наступний епізод творчих взаємин Олени Пчілки та О. Франко пов'язаний із виданням збірки Лесі Українки «На крилах пісень» (Львів, 1893). Наприкінці 1891 року наддніпрянська приятелька запропонувала Франкові видати окремою збіркою поезії Лесі Українки [1, ф. 3, № 1612, арк. 264], на що він радо пристав, задумавши здійснити це видання «швидко своїм коштом у “Літ[ературно]-наук[овій] бібліотеці” або й осібно в більшому форматі» [9, т. 49, с. 309]. Реалізація цього спільного видавничого проекту не обійшлася без активної участі й сприяння О. Франко. Оскільки впродовж 1892 року, на який припав час інтенсивної підготовки збірки «На крилах пісень», І. Франко перебував у Відні, то всі видавничі турботи (вичитка коректур, фінансові справи) перебрала на себе його дружина. Саме з нею Олена Пчілка погоджувала формат, поліграфічні особливості, коректування та наклад книжки. Не випадково, в подружньому епістолярії віденського періоду О. Франко не раз згадує чоловікові про видавничий проект «Пчілок», часом іронічно нарікаючи на нестерпну прискіпливість Ольги Петрівни у вичитуванні коректур: «Пчілки кінчають “На крилах Пісе[нь]”. Кожду коректу кажуть собі присилати, мені не довіряють» [10, с. 191]. Як досвідчений видавець, розуміючи труднощі такої

¹ Йдеться про лист Ольги Франко до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 р. [1, ф. 28, № 1436].

виснажливої співпраці з авторами, І. Франко радив дружині якнайшвидше передавати рукопис до друкарні¹: «Скрипт Пчілок давай до друку. З переривами у них таке баламутство, що нічого на те вважати. Як там на скрипті написано, то зецер так і зробить. Давай друкувати!» [9, т. 49, с. 361]. Врешті разом з коректурою останнього аркуша збірки, Олена Пчілка надіслала О. Франко свої видавничі й фінансові вимоги з поміткою «друкарні до сповнення»: «1) Рамка на обкладинці нехай буде така, як на Гейне. Папер для обкладинки нехай буде такий, як отсей кавалочок, що посилаю назад, вибравши з трьох. 2) Ціна книжки “На крилах пісень” буде 60 крейцерів (*шістдесят* центів). 3) Нехай пришлють мені рахунок і сего видання. 4) Нехай повідомлять при тім, скільки процентів уступки беруть ваші книгарі і скільки примірників візьме “Просвіта” на коміс, а скільки Ставропігія, чи хто? 5) На яких умовах береться п. Беднарський за діло продажі “Гейне” й “На крилах пісень?”» (1893 року) [1, ф. 3, № 1612, арк. 633–634]. Ці ретельно виписані пункти свідчать не лише про видавничу компетентність Олени Пчілки, а й висвітлюють історію усього процесу видання збірки «На крилах пісень» у Львові, окрім того, демонструють тісну злагоджену співпрацю, що велася між О. Франко та О. Косач. Незважаючи на особливу зайнятість домашніми клопотами за відсутності чоловіка, Ольга Федорівна самовіддано провадила увесь підготовчий процес видання збірки, координуючи співпрацю «Пчілок» з друкарнею, а після виходу книжки займає ще й її розсиланням.

Повсякчас співпрацюючи з галицьким культурним центром та реалізуючи у Львові «власне друкарське діло», Олена Пчілка прагнула, щоб літературно обдарована родина Косачів була якнайповніше репрезентована в галицьких часописах, тому при кожній нагоді використовувала можливість публікувати власні твори та твори своїх дітей чи то окремими книжками, чи уміщати в тутешніх періодичних часописах. Часом радощі від власної письменницької продукції затьмарював прикрий парадокс долі, коли через жорсткі цензурні й політичні утиски авторам з Наддніпрянщини так і не фортунило бачити свої книжки на батьківщині. Зі сумом констатувала такий нонсенс Ольга Петрівна в листі до О. Франко (1894 року): «воно таки й справді маркітно, – бути ніби власником книжок і журналу, яких ніколи не побачиш, або хіба лиш побачиш який уривочок. Скучно і якось навіть досадно!» [1, ф. 3, № 1612, арк. 617–618].

Незважаючи на такі сумні обставини, Олена Пчілка радо відгукнулася на Франкове прохання долучитися до нового фольклорного-етнографічного проекту – «Жите і слово», видавцем якого була О. Франко. Приємно вражена швидким темпом видання журналу, Олена Пчілка відреагувала на вихід його першого номера дуже прихильно та з ноткою доброго гумору. «Не сподівалась, що Ви таки похватитеся з виходом першої книжки “Життя” – 1^{ва} 94^{ва}. “Мы к этому не привыкли!” – у нас так хутко літерацькі діла не робляться! Нам перше треба добре й добре розвихатися, та тоді вже скочити з книжкою!», – писала вона в листі до О. Франко (1894 року) [1, ф. 3, № 1612, арк. 617]. З приводу видання «Життя і слова» між ними знову продовжилася ділове листування. Найбільше цікавило Ольгу Петрівну в щойно розпочатій видавничій історії журналу

¹ Рукопис поетичної збірки Лесі Українки «На крилах пісень» надійшов до друкарні Товариства імені Шевченка у Львові 2 (14) липня 1892 року [7, с. 96].

– його цензурний вердикт, адже від цього залежав і комерційний, і популяризаторський успіх. Разом з видавцями вона сердечно вболівала за долю «Життя і слова» поза межами Галичини: «Сподіватись так утішно, що, поки надія у всякім разі не розбита, будемо сподіватись, що “Житє і слово”» буде пушено в Росію. А дозвіл журналу в Росію багато, багато поміг би єму!» [1, ф. 3, № 1612, арк. 618].

Олена Пчілка замовляла наддніпрянським письменникам матеріали до «Житя і слова», хоч і вважала цю справу дуже невдячною: «Ох з тими співробітниками трудна справа теж справа! Інші навіть обіцяють, – і дуже обіжаються, коли не віриш, що вони справді щось дадуть із свого писання, а дивись, так воно й вийде, – нічого з творів не дано...» [1, ф. 3, № 1612, арк. 618–619]. Щоправда, вже в наступному (недатованому) листі Ольги Петрівни відчувалася неприхована образа з приводу того, що матеріали, які О. Франко так покvapно просила надіслати ще до першого випуску «Житя і слова», обіцявши затримати друк, не були уміщені й у наступних номерах: «Дуже, дуже мені жалко, що в початку Вашого “Життя” ми не маємо участі ані єдним словом. Правда, що ми запізналися з надісланням наших наукових та інших матеріалів, але ... все ж таки, мені здається, що якби була осібно охота у Вас, то можна було б хоть щось одно там де з кінця вмістити <...>. А так вийшло, що обійшлося діло “без наших марціпанів”... Не можна сказати, щоб се надавало охоти засилати дальші наші праці» [1, ф. 3, № 1612, арк. 992].

Очевидно, О. Франко, як видавець відреагувала на цей закид, бо з наступних листів зрозуміло, що Олена Пчілка писала до неї з приводу публікації в «Житі і слові» своїх та Лесиних фольклорних матеріалів, які радила помістити разом: «Не зовсім я розумію, як то буде, що моя колядка піде осібно від Лесиних пісень. Здається мені, що вона окремо не має ваги, а тільки цікава як варіант (колядковий) до пісень Лесиних (купальських). Врешті, се вже Ваше діло! Може, Ви так зробили, що ся пісня там до чогось прийшлась» [1, ф. 3, № 1612, арк. 621–622]. Зрештою всі матеріали талановитого сімейства Косачів було надруковано в третій книжці першого тому «Житя і слова» (1894 року). Зокрема уміщено переклад з французької віршів Гюго («З Гюго». – С. 215–219) Олени Пчілки, після нього – образок «Хмара» (С. 219–222) Михайла Косача, підписаний псевдонімом Михайло Обачний, добірку купальських пісень, що їх записувала в Колодяжному Леся Українка з описом обряду Купала на Волині («Купала на Волині». – С. 276–283; С. 454–461). В одному корпусі купальського фольклору на догоду Олені Пчілці уміщено також записану нею «Колядку про дівчину воячку» (С. 283–284).

Олена Пчілка дивним способом впливала на літературознавчу та суспільно-громадську активність Ольги Франко. Особливо зблизилися вони в поглядах на жіноче питання. Епістолярний дискурс поміж ними з приводу концептуальних засад фемінізму засвідчив солідарну позицію в орієнтуванні на європейський варіант жіночого руху. Зокрема в листі до О. Франко Олена Пчілка висловлювалася про неприйнятність емансипаційних ідей Наталії Кобринської та її однодумниць через їхню старосвітськість, надмірний консерватизм та невідповідність провідним європейським тенденціям жіночого руху: «Взагалі вони стоять на *жіночій тенденції*, на *емансипації*, а у нас ся річ уже така стара, так вивітрилась» [1, ф. 3, № 1612, арк. 456]. Зокрема, О. Франко, яка

ретельно відстежувала жіноче питання у прогресивній французькій, російській пресі, також критично оцінювала ефемерні спроби своїх землячок покращити становище жінки в Галичині. Концепцію загальноукраїнського жіночого руху вона, як і Олена Пчілка, розглядала на тлі глобальніших загальноєвропейських культурно-освітніх та економічних процесів, які значно випередили в цьому плані консервативні потуги передового жіноцтва Галичини: «Взагалі (по «Buletin'у») усюду жінки громадаються у всевозможні спілки, швачки, прачки etcetra; розвиваються духово, підносяться економічно, чим визволяються з-під опіки мужчин. У нас же загал (як жінок, так і мужчин спить), а одиниці займаються петиціями і “незбиточними мечтами”, охоронки, кухні <...>» (лист О. Франко до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 року) [1, ф. 28, № 1436, арк. 2].

Попри діловий зміст листів Олени Пчілки та О. Франко, прострумують у них й суто жіночі одкровення з приводу виховання та навчання дітей, взаємні зацікавлення здоров'ям та дозвіллям родини. Досвідчена наставниця по-жіночому щиро радить ослабленій після пологів Ользі поберегти своє репродуктивне здоров'я: «Даремне Ви так журитеся Вашим здоров'ям: не можете ви бути дужою після стількох дітей, але якби з рік два пожили без нової потері тіла і крові, то були б здорові» [1, ф. 3, № 1612, арк. 455].

Дитяча тема по-особливому репрезентує приватний епістолярій Ольги Петрівни та Ольги Федорівни. В обох природний материнський інстинкт та культ родини визначав зміст усього їхнього життя. Материнська жертовність і чуйність реагувала на найменші успіхи, невдачі, тривоги чи хвороби діточок. Оля і Оксанка студіюють французьку й німецьку, Леся їм допомагає, Микось щойно береться до науки, Дорочка безтурботно кохається в матусиних казках, – так детально, трепетно й з гордістю інформує Ольга Петрівна свою галицьку приятельку про дозвілля своїх чад [1, ф. 3, № 1612, арк. 453], одночасно цікавлячись і малими Франчатами: «як маються хлоп'ята», як почуває себе хворобливий Петрусь та новонароджена донечка. Особливо вразливою для матерів була проблема дитячих недуг. Кволенький Петрусь та недужа Леся не раз ставали приводом епістолярних співпереживань двох матерів. Доходило навіть до відвертих, зболених життєвими випробуваннями та нестерпними фізичними зусиллями, категоричних розмислів. У листі до подружжя Франків (1892 року) Олена Пчілка шокувала молодих батьків своїми «біологічними» висновками, яким передувала її стурбованість здоров'ям малого Петруся й важкий особистий досвід опіки за безнадійно хворою донькою: «Скажу Вам по правді, дуже я боялася, щоб він не помер у нас, замість того, щоб поправитись; думаю й тепер, що лиш якимсь чудом zostався він живим! Ви втішилися тим, що у Петруся не сухоти, а тільки англійська слабкість. Отже, по-моєму, невелику прислугу роблять надто недолугим дітям, коли, так сказавши, – силою затримують їх при житті; принаймні я, дивлячись на Леся, не раз і не два винуватила себе, що виратувала її, коли вона дуже слабувала на першому році життя. Чи ж смерть не була б кращою долею, ніж теперішнє її життя, котре і у неї, і у всіх найприхильніших до неї людей будить тільки тяжкий жаль.

Ну, але що про се говорить! Як я, так Ви не зможемо чинити по холодному розумові спартанців – свідомо прикінчувати життя недолугій дитині. Дай Боже, однак, щоб Ви

з своїми помічними заходами коло бідолашного Петруся були щасливійші, ніж я коло Лесі!» [1, ф. 3, № 1612, арк. 262–263]. Такий позбавлений сентиментів, доволі жорсткий вислід про приреченість долі хворобливої дитини явно суперечив материнській чуттєвості й турботі, якою оточувала усіх своїх дітей Ольга Петрівна. Проте у цих словах холодний розсудок межував з глибоким материнським переживанням та болем, а нехристиянське осмислення проблеми впливало з великої жертвовності й внутрішньої трагедії. Адже ж Ольга Петрівна усе своє життя разом з донькою переживала трагедію її складної недуги, розділяла Лесині психологічні й фізичні страждання, супроводжувала її під час тривалих оздоровчих та лікувальних турне, і як ніхто інший розуміла, наскільки важкою, інколи непосильною була ця ноша. Тому в цьому суворому повчанні близьким для неї людям, якими було сімейство Франків, вона дозволила собі висловити ці страшні судження, що були криком її зраненої материнської душі, якій згодом доведеться пережити трагедію болючої втрати двох старших дітей – Михайла та Лесі. Автори монографії «Дворянське гніздо Косачів», Іван Денисюк і Тамара Скрипка, пояснювали цей момент певним психологічним чинником, власне притаманною Олені Пчілці «драгоманівською» рисою характеру: «І Михайло Драгоманов, і його сестра Ольга Петрівна та її дочка Лариса Петрівна мали отой “драгоманівський характер”, в якому поєднувались напускна “сталь” з затамованою ніжністю, холодна теорія і сердечна пристрасть» [2, с. 31]. Зрештою ці відверті слова мусили добряче діткнути за живе й подружжя Франків, які так трусилися над своєю рідною кровиночкою – малим Петрусем. О. Франко, як мати не могла не відреагувати на такий негуманний аргумент старшої приятельки. Розповідаючи Ользі Петрівні про свої з чоловіком батьківські радощі, зумовлені позитивним віковим розвитком їхнього синопка, Ольга намагалася бодай словесно оборонити дитину від страшних прогнозів і в такий спосіб заспокоїти власні материнські хвилювання: «Петрусь мій виглядає дуже добре, починає ставати на свої лапки, а тато ним не нагішиться (уважає его найладнішим), бере его вночі (тепер нам обом Петрусь збавляє $\frac{1}{4}$ ночі), пестить, учить ходити, бавить; а при тім не перестає бути літератором. Навить дивується, як це можно такого ладного хлопчика називати бідолашним» [1, ф. 3, № 115, арк. 5]. О. Франко доброзичливо заперечила Олені Пчілці з приводу її фаталістичних прогнозів: «Тай мені здається, що хоть і фізично слабій, а в стократ ліпше морального уroda, що теж не можно предвідити і усунути або перешкодити іти по стежці життя. А тому я й не дуже-то журюсь тепер слабеньким Петрусем, може, ще з того вийде, а від чого гіршого ізбави Бог» [1, ф. 3, № 115, арк. 5].

Ольга Петрівна підтримувала сімейне рішення Франків про здобуття докторату у Відні: «Дуже добре зробив Ваш муж, що таки поїхав для екзамена у Відень, – се давно слід було зробити» [1, ф. 3, № 1612, арк. 456]. Одночасно вона переймається напівзлидним побутом Ольги Федорівни, коли та залишилася без чоловікових заробітків, і радить їй перебиратися до Коломиї, де життя не таке дороге, як у Львові.

Успішне співробітництво Олени Пчілки та Ольги Франко припало на найактивніше літературне та громадсько-політичне життя Ольги Федорівни (1891–1894 роки). Згодом трагічні корективи в її біографію внесла щоразу прогресуюча психічна недуга, яка, звісно, не давала змоги так плідно працювати. Після 1895 року листування між ними

припинилося. Про нещасливу долю своєї доброї приятельки Олена Пчілка довідувалася зі скупих листовних повідомлень доньки. Коли в жовтні 1902 року Леся Українка їхала на повторне лікування до італійської здравниці в Сан-Ремо, то впродовж 8 (21) по 10 (23) жовтня зупинялася у Львові¹, а 9 (22) жовтня відвідала родину Франків в їхньому новому помешканні на Софіївці [7, с. 335]. Про вигляд цієї оселі та про дивний стан Ольги Федорівни Леся писала матері в листі від 10 (23) жовтня 1902 року: «Була у О[льги] Ф[едорівни] (гроші віддала). Далеко дуже той дім, аж за містом. Місце гарне і хата нічого собі (я, звісно, суджу по виду, а чи практично збудовано, того не знаю), вони вже там живуть (ul. Poninśkiego, 4), ледве устроїлись, в хатах дуже порожньо. О[льга] Ф[едорівна] не то, щоб слаба, але й не робить враження здорової і говорити з нею дуже трудно, через її дразливість і несподіване стрибання з теми на тему» [6, т. 11, с. 365].

У своїй доповіді «Іван Франко і його праця»², написаній 1926 року з нагоди десятої річниці смерті письменника, Олена Пчілка на тлі розповіді про драматичні перипетії Франкового життя, згадала й про нелегку долю Ольги Федорівни та її складну душевну недугу: «Дружина Франкова менше всього здатна була достачити той хатній лад, бо була хвора: раз у раз прокидалися в неї початки божевілля, що завело її наостанку в шпиталь яко хвору безнадійно» [8, с. 9]. Дивує, чому Олена Пчілка тут не згадала про іншу роль О. Франко в житті свого чоловіка – як важливої духовної співниці, активної помічниці та співробітниці в різноманітних сферах його життєтворчості, плідної її громадської та літературно-видавничої діяльності? Адже як близька приятелька Франкової сім'ї, вона з життя знала про велике культурне та родинне подвижництво Ольги Федорівни. Можливо, не згадала про це тому, що жанр патетичної доповіді був більше спрямований на глорифікацію І. Франка та висвітлення трагізму й навіть фаталізму його долі. А образ Франкової дружини, особливо у скрутні часи її нервової недуги, підсилював життєву трагедію письменника. У період написання цієї доповіді, 1926 рік, про постать Ольги Федорівни в присмерковий період її життя остаточно забули, її життя зводилося лишень до нужденного самотнього існування.

Та попри таку, можливо, навіть й подекуди кон'юнктуру, однобічну публічну згадку про постать Франкової дружини, міжособистісні взаємини Ольги Федорівни з Оленою Пчілкою, їхня велика людська приязнь та сімейна дружба упродовж тривалого часу свідчили про цей надзвичайно злагоджений, духовно споріднений жіночий тандем, гармонія та ідейна спільність якого відбилися в різних царинах українського культурного життя й тісних міжродинних стосунках. Історія їхньої творчої співпраці є важливою віхою історико-літературного процесу з погляду видавничої діяльності, становлення жіночої періодики та започаткування жіночого руху загалом, а також свідченням інтеграційних зусиль галицького та наддніпрянського жіноцтва у відстоюванні своїх суспільно-політичних прав та розвитку власної літературної творчості.

¹ Тоді Леся Українка зупинилася в помешканні М. Павлика по вул. Любінської унії, 5 [7, с. 335].

² Зберігається у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Ф. 28. № 171). Уперше її опублікував Григорій Аврахов у Науковому віснику Музею Івана Франка у Львові [8].

Справжні почуття до своєї вірної приятельки О. Франко розкрила в хвилюючих листовних зізнаннях (1891 року): «Любящая і уважаюча Вас як найліпшу жінку в світі. Прихильниця Ваша від усього серця» [1, ф. 3, № 115, арк. 2]. Ольга Петрівна навзаєм з гордістю називала себе «сталою співробітницею» у видавничих проєктах Ольги Франко, черговий раз засвідчивши унікальну гармонію двох жіночих душ та двох життєвих світоглядів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У тексті вказуємо фонд та одиницю зберігання.
2. *Денисюк І.* Дворянське гніздо Косачів / Іван Денисюк, Тамара Скрипка. – Львів : Академічний експрес, 1999.
3. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Луцьк : Вид-во «Волин. обл. друк.», 2006.
4. Лесиними стежками у Львові : (метод. рекомендації щодо проведення літ.-краєзнавчих екскурсій з учнями) / Упоряд. П. Т. Бондар. – Львів, 1972.
5. Леся Українка. Документи і матеріали : 1871–1970. – К. : Наукова думка, 1971.
6. *Леся Українка.* Зібр. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975–1978.
7. *Мороз М.* Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. Мороз. – К. : Наукова думка, 1992.
8. *Пчілка Олена.* Іван Франко і його праця / Олена Пчілка; упоряд. Г. Аврахов // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів : Каменяр, 2001. – Вип. 2. – С. 2–14.
9. *Франко І.* Зібр. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
10. *Чернишенко Л.* Листи Ольги Хоружинської до Івана Франка / Лариса Чернишенко // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів : Каменяр, 2001. – Вип. 2. – С. 145–207; Львів : Каменяр, 2003. – Вип. 3. – С. 173–236.
11. *Швець А.* «...Подружжя майже завсігди – лотерея...» (Матримоніальна концепція Івана Франка) / Алла Швець // Іван Франко : тексти. Факти. Інтерпретації : збірник наукових праць / НАН України. Інститут Івана Франка ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К.; Львів, 2011. – Вип. 1: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – С. 128–136.
12. *Швець А.* До історії одного видавничого проєкту (Іван Франко та Олександра Озаркевич) / Алла Швець // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 119–128.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2012

Прийнята до друку 20.04.2012

**«YOUR ADMIRER FROM ALL HEART»
(OLGA FRANKO AND OLENA PCHILKA:
THE HISTORY OF LIFE AND CREATION)**

Alla SHVETS

*Institute of Ivan Franko of NAS of Ukraine,
5, Mickiewicz Square, Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: allashvec@yandex.ru*

Personal, interfamilial relationship between Olga Franko and Olena Pchilka are investigated in the article on the basis of epistolary, memoirs, chronicle materials. Different stages of their creative cooperation in many areas of cultural life of Halychyna and Dnieper Ukraine such as publication, participation in the establishment of women's **periodical editions** and organization of women's movement, writers' representation in literary journals of Halychyna are also highlighted.

Key words: personal relationship, creative cooperation, publication, correspondence.

**«ПОКЛОННИЦА ВАША ОТ ВСЕГО СЕРДЦА...»
(ОЛЬГА ФРАНКО И ЕЛЕНА ПЧИЛКА:
ЖИЗНЕТВОРЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ)**

Алла ШВЕЦ

*Институт Ивана Франко НАН Украины,
пл. Мицкевича, 5, Львов, Украина, 79000,
e-mail: allashvec@yandex.ru*

На основе эпистолярных, мемуарных, хроникальных материалов рассмотрены личные, межсемейные взаимоотношения Ольги Франко и Елены Пчилки, а также освещены различные этапы их творческого сотрудничества во многих участках культурной жизни Галичины и Надднепрянской Украины – изданиях книг, участия в создании женской периодики и организации женского движения, писательской репрезентации в галицких литературных журналах.

Ключевые слова: личные взаимоотношения, творческое сотрудничество, издательская деятельность, переписка.